

CUPRINS

Cuvânt-înainte	5
Introducere. Obiectul și problematica filosofiei juridice	7
1. Obiectul de studiu al filosofiei juridice. Problemele fundamentale și domeniile de cercetare.....	7
2. Relația dintre filosofia juridică și alte științe juridice	14
3. Metodele de studiu în filosofia juridică	17
4. Funcțiile filosofiei juridice.....	20
Test pentru autoevaluare	22
 Partea I	
MOMENTE DIN ISTORIA FILOSOFIEI JURIDICE	23
 Tema nr. 1.	
Filosofia juridică în Antichitate	25
1. Conceptele filosofiei juridice în operele filosofilor presocratici, la sofști și Socrate.....	25
2. Filosofia dreptului în lucrările lui Platon	31
3. Filosofia juridică în operele lui Aristotel	37
4. Filosofia dreptului în etapa elenistică a filosofiei antice grecești	42
5. Filosofia juridică în operele filosofilor și juriștilor Romei antice	46
Test pentru autoevaluare	52
 Tema nr. 2	
Filosofia juridică în Evul Mediu și epoca Renașterii.....	53
1. Creștinismul și filosofia juridică în Evul Mediu	53
2. Filosofia juridică în epoca Renașterii.....	60
Test pentru autoevaluare	64
 Tema nr. 3	
Filosofia juridică în Epoca Modernă	65
1. Filosofia juridică în opera lui Hugo Grotius	65
2. Concepțiile filosofiei juridice în lucrările filosofilor englezi din sec. XVII-XVIII	72
3. Problemele filosofiei juridice abordate în operele iluminiștilor din sec. al XVIII-lea	77
4. Filosofia juridică în lucrările lui Immanuel Kant și Johann Fichte.....	94
5. Filosofia juridică în concepția istoricismului filosofic a lui Georg Hegel	102
6. Istoricismul juridic sau școala istorică a dreptului din sec. al XIX-lea.....	111
7. Concepțiile filosofiei juridice elaborate în cadrul utilitarismului englez din sec. al XIX-lea.....	115
Test pentru autoevaluare	124

Tema nr. 4

Filosofia juridică în epoca contemporană	125
1. Filosofia juridică contemporană: considerații generale (concepții neokantiene, neohegeliene, legismul sovietic etc.).....	125
2. Filosofia juridică din România în sec. al XX-lea	135
3. Teoria pură a dreptului a lui Hans Kelsen.....	147
4. Postpozitivismul juridic a lui Herbert Lionel Adolphus Hart	151
5. Filosofia juridică a lui Ronald Dworkin și constituționalismul contemporan.....	155
6. Teoria echității a lui John Rawls	157
Test pentru autoevaluare	160

Tema nr. 5

Școlile și curentele filosofiei juridice	161
1. Școala dreptului natural.....	161
2. Școala istorică a dreptului	163
3. Pozitivismul în drept și varietățile lui	163
4. Idealismul în drept.....	175
Test pentru autoevaluare	177

Partea a II-a

FILOSOFIA JURIDICĂ CA REFLECȚIE SISTEMATICĂ	179
--	------------

Tema nr. 1

Problemele fundamentale de ontologie și determinism juridic	181
1. Realitatea juridică. Aspecte ale devenirii în domeniul dreptului	181
2. Particularități ale spațio-temporalității în domeniul dreptului	189
3. Considerații cu privire la raportul de cauzalitate în drept, în general, și în dreptul penal, în special	192
4. Problematika filosofică a libertății. Libertatea juridică	196
Test pentru autoevaluare	202

Tema nr. 2

Dreptul și valorile sociale	203
1. Drept și valoare. Norma juridică, faptul juridic, raportul juridic și valoarea	203
2. Trăsăturile specifice ale valorilor juridice.....	206
3. Cultura și civilizația juridică	214
Test pentru autoevaluare	217

Tema nr. 3

Natura și esența dreptului.....	218
1. Noțiunea de drept, esența, forma și conținutul dreptului	218
2. Analiza noțiunii dreptului. Drept și acțiune	226
3. Dreptul în sistemul normelor sociale	231
4. Dreptul și morala, interacțiunea lor reciprocă.....	236

5. Dreptul în sens obiectiv. Generalitatea și clasificarea normelor juridice.....	240
6. Coercibilitatea dreptului, sancțiunea lui caracteristică.....	246
7. Dreptul subiectiv și elementele lui.....	250
Test pentru autoevaluare	253

Tema nr. 4

Statul și dreptul	254
1. Conceptul statului și elementele lui	254
2. Relațiile între stat și drept	265
3. Scopurile statului și statul de drept	270
4. Formarea istorică a statului și dreptului, geneza lor	278
5. Evoluția istorică a dreptului și aspectele ei caracteristice	283
Test pentru autoevaluare	288

Tema nr. 5

Fundamentul rațional al dreptului	289
1. Natura umană – fundament al dreptului, concepția cauzală și teleologică	289
2. Determinism și libertate în contextul fundamentului rațional al dreptului	293
3. Principiile moralei și dreptului.....	295
4. Relațiile dintre dreptul natural și dreptul pozitiv	303
Test pentru autoevaluare	306

Bibliografie selectivă.....	307
-----------------------------	-----

Introducere

OBIECTUL ȘI PROBLEMATICA FILOSOFIEI JURIDICE

Planul:

1. Obiectul de studiu al filosofiei juridice. Problemele fundamentale și domeniile de cercetare.
2. Raportul filosofiei juridice cu alte științe juridice.
3. Metodele de studiu în filosofia juridică.
4. Funcțiile filosofiei juridice.

1. Obiectul de studiu al filosofiei juridice. Problemele fundamentale și domeniile de cercetare

Un răspuns semnificativ la întrebarea „Ce este filosofia?” nu poate fi dat. Să ne amintim de remarca lui Socrate care spunea: „Omul nu poate să caute nici ceea ce știe, nici ceea ce nu știe. El nu poate să caute ceea ce știe și nimeni nu are nevoie să caute ceea ce știe, nu poate să caute nici ceea ce nu știe, fiindcă nu știe ce anume să caute”¹ Aceeași interogație constitutivă este proprie și pentru rațiunea și orizontul specific filosofiei juridice. Reieșind din cursul de filosofie teoretică, a-ți sesizat că filosofia este și o „știință a primelor principii” care studiază „existența ca existență”, „filosofia este un demers prin care ne cunoaștem pe noi înșine” (Aristotel); „filosofia constă în fapte, nu în vorbe” (Epictet); „filosofia este arta artelor și știința științelor” (David Armeanul); filosofia este chintesența spirituală a unei epoci, „timpul său prins în gânduri” (Hegel); filosofia abordează „existența ca totalitate”, „luarea de atitudine în fața imaginii lumii”, precum și o „ierarhizare făcută pentru a determina locul și importanța omului în lume” și pentru a propune un ideal (D.D. Roșea) etc., sunt tot atâtea enunțuri constitutive, care, desigur, nu epuizează nenumăratele fațete ale filosofiei.

Filosofia ca îndeletnicire îl transformă chiar pe cel care filosofează. Filosoful german K. Jaspers, a stabilit caracteristicile unui mod de viață filosofic în următorii termeni: „Filosofarea este decizia de a retrezi originea, de a se regăsi pe sine și de a ajuta cu toate puterile, prin acțiune interioară... Mai înseamnă luarea în serios a experienței cu oamenii, a fericirii și umilinței, a reușitei și a eșecului, a întunericii și a obscurului, să nu uiți, ci să-ți însușești în adâncul tău, să nu-ți distragi atenția, ci să prelucrezi în interiorul tău, să nu abandonezi, ci să clarifici, acesta este modul de viață filosofic”².

Pe aceste coordonate filosofice, în termeni de ființare, totalitate și teme, finalitate și raționalitate, metodă și cunoaștere, atitudine, valoare și acțiune, condiție umană și destin etc., și din perspectiva juridicității se conturează un perimetru specific de reflecție: Filosofia

¹ Platon. *Menon*. în: Opere, vol. II. București, 1976, p. 387.

² *Apud* Furst, M.; Trinks, J. *Manual de filosofie*. București: Ed. Humanitas, 1997, p. 7-12.

juridică. În opinia lui I. Craiovan, filosof al dreptului din România: „Departate de a fi o simplă aplicație deductivă a filosofiei teoretice pe teren juridic sau o „înălțare speculativă” a dreptului la orizontul filosofiei, aceasta, filosofia juridică, implică relații complexe între filosofie și drept, directe și mediate, zone de confluență, interferență dar și de conflict, elemente generale și fizionomii specifice, întrebări filosofice imperative adresate dreptului, dar și răspunsuri provocatoare adresate filosofiei de pe teren juridic, geneză, reușite, eșecuri și orizonturi proprii”¹.

Totodată, I. Craiovan observă că „filosofia absorbită în drept nu inundă și transformă într-o masă amorfă juridicitatea. Ea respectă și potențează specificitatea acesteia, fiind aspirată în rețeaua normativității juridice, în concepte și principii juridice, fiind în același timp creator, constituent și ingredient al Dreptului, dacă invocăm, cel puțin în acest sens, filosofia – chintesență a epocii – care marchează gândirea și acțiunea Legiuitorului”².

Filosofia juridică studiază sensului noțiunii de drept, esența lui, examinează bazele dreptului și delimitează locul și rolul lui în lume, stabilește valori și demonstrează importanța dreptului în viața omului, a societății și a statului, în destinele popoarelor și ale omenirii.

Dacă ar fi să ilustrăm rădăcinile filosofice ale dreptului, sau să afirmăm că dreptul este filosofie, ar trebui să apelăm la gândirea marelui filosof german Immanuel Kant: „Cea mai mare problemă pe care natura o impune genului uman spre dezlegare este înfăptuirea unei societăți civile menite să administreze în mod general dreptul. Numai în societate și anume într-o societate unde domnește cea mai mare libertate, deci un antagonism general al membrilor ei, și totuși, cea mai exactă determinare și asigurare a limitelor acestei libertăți pentru ca să poată exista cu libertatea altora, poate fi atinsă în omenire suprema intenție a naturii, adică dezvoltarea tuturor dispozițiilor sale; astfel suprema sarcină pe care natura i-o impune omului trebuie să fie o societate în care libertatea se combină, prin legi exterioare, în cel mai înalt grad posibil cu forța abstractă, adică o constituție civilă perfect justă”³.

Recursul la filosofie este inherent cunoașterii complexe și aprofundate a dreptului, apreciază reputatul filosof francez al dreptului Michel Villey, întrebarea kantiană *Quid juris?* care cere soluția conform legii pozitive este dependentă de răspunsul la întrebarea *Quid jus?* care vizează esența dreptului însuși, locul și rolul său în lume⁴. În viziunea celebrului filosof german Georg Hegel, „știința filosofică a dreptului are ca obiect ideea dreptului, conceptul dreptului și realizarea acestuia”, sistemul dreptului fiind „domeniul libertății” înfăptuite, lumea spiritului produsă din el însuși, ca o a doua natură”⁵.

Pentru cunoașterea rațiunii de a fi norma esențială, ultimă a dreptului, este necesar să știm care este menirea lui în societate, dar cum am putea să răspundem la această întrebare fără să cunoaștem ce este omul, la ce aspiră, spre ce tinde sau spre ce trebuie să tindă ființa umană? Relația dreptului cu condiția umană este definitorie pentru filosofia juridică și poate, de aceea marele filosof italian al dreptului **Giorgio del Vecchio** (1878-1970), afirma

¹ Craiovan, I. *Introducere în filosofia dreptului*. București: Ed. All Beck, 1998, p. 108.

² Craiovan, I. *Filosofia dreptului sau Dreptul ca filosofie*. București: Ed. Pro Universitaria, 2012, p. 18.

³ *Apud* M. Furst, J. Trinks, *op. cit.*, p. 233.

⁴ Villey, M. *Philosophie du droit*, vol. 1. Paris: Editions PUF, 1982, p. 13.

⁵ Hegel, G.W.F. *Principiile filosofiei dreptului*. București: Ed. Academiei, 1964, p. 22, 30.

că, între alte definiții, merită să fie reținută și aceea dată de filosoful german al dreptului Heinrich Ahrens, după care „Filosofia juridică sau dreptul natural este știința care expune primele principii ale dreptului, concepute de rațiune și întemeiate pe natura omului, considerată în ea însăși și în raporturile sale cu ordinea universală a lucrurilor”¹.

Amintind punctul de vedere caracteristic al filosofiei juridice, filosoful român Eugeniu Speranția nota că ea se întreabă cu privire la destinația și justificarea dreptului, la fundamentul finalității și al justificării morale a principiilor unei bune legislații, interogații care trebuie să includă în perimetrul reflecției sistematice a filosofiei juridice idealurile, finalitățile, valorile ca indispensabile conținuturi ale gândirii omenești².

Pledând pentru filosofia juridică, M. Villey argumenta că aceasta „dispune de o viziune panoramică, fiind o disciplină arhitectonică, ea joacă rolul „păstorului” multitudinii științelor, aptă să pună pe fiecare la locul său, să regleze între ele conflictele de frontieră, să distingă între sursele lor de cunoaștere, să le semnaleze limitele lor. Filosofia juridică poate să determine domeniul dreptului în raport cu morala, politica și economia, să definească dreptul, să stabilească finalitățile activității juridice, să discearnă cu privire la sursele specifice ale dreptului, la metodele proprii științei juridice, relativ la alte surse și metode. Funcția ei teoretică este indisolubil legată de o funcție practică, de condiția practică a juristului, pentru că altfel „cum juristul va ști să diferențieze dreptul de morală sau metodele științei dreptului de cele ale sociologiei, dacă el nu va ști nimic despre morală și despre metodele științelor sociale? Dacă el nu dispune decât de o experiență limitată la profesiunea sa, cum va putea privi spre ea și spre conceptele sau metodele admise de rutină, pentru o judecată critică?”³.

Situația în care se află filosofia juridică la acest început de mileniu se explică din această perspectivă. Bogăția sa a crescut și preocupările filosofiei s-au impus la juriștii tehnicieni, înaintea neîncrezători, în timp ce experiența dreptului are din ce în ce mai multă valoare în ochii filosofilor, în țări ca SUA unde dreptul este dominat de practicieni juriști, filosofia juridică a cunoscut o extensiune neașteptată, despre care mărturisesc lucrările filosofilor americani ai dreptului – Joel Feinberg, Robert Nozick sau John Rawls, fără a-i lua în considerare pe autorii care s-au raliat în mod direct școlii oxfordiene a lui Harold Hart și Ronald Dworkin. În țările în care domină o tradiție solidă, ignorându-se, într-o oarecare măsură, dreptul din sfera preocupărilor filosofice (spre exemplu, Franța), în ultimii ani, a crescut interesul filosofilor față de fenomenul juridic. Totodată, în țările în care statutul filosofiei juridice era mai bine stabilit, în respectul și înțelegerea unei duble apartenențe, la filosofie și drept, se remarcă un nou elan care le permite să rămână printre primele în producția științifică mondială. Pot fi remarcate, în acest sens, Italia, Germania, Spania, țările scandinave, Belgia, Olanda etc.

Filosofia juridică reprezintă acea ramură, sau parte a filosofiei care privește dreptul în esența sa universală, spre deosebire de știința dreptului, care studiază dreptul în natura și în caracterele lui particulare. Nici o știință juridică specială din marea familie a științelor juridice nu poate să spună ce este dreptul în general, ceea ce are el universal, ci poate numai

¹ Apud Giorgio del Vecchio. *Lecții de filosofie juridică*. București: Ed. Europa Nova, 1983, p. 30.

² Speranția, E. *Introducere în filosofia dreptului*. Cluj: Tipografia Cartea românească, 1946, p. 192-206.

³ Villey, M., *op. cit.*, p. 28-29.

să spună ce reprezintă dreptul la un anumit popor (spre exemplu, dreptul anglo-saxon, dreptul francez, dreptul german etc.), într-un anumit moment (spre exemplu, dreptul roman, dreptul napoleonian etc.). „Mai mult, chiar o știință juridică nu cuprinde propriu-zis nici măcar un sistem întreg de drept pozitiv, ci procedează, prin distincții și specificații succesive, la luarea în considerare doar a unei singure părți din acel sistem (drept public sau drept privat; apoi în mod special ca ramuri ale dreptului public: dreptul constituțional, dreptul administrativ, dreptul penal, dreptul financiar, dreptul internațional, iar ca ramuri ale dreptului privat: dreptul civil, dreptul comercial)”¹. Așadar, cercetarea dreptului în genere depășește competența oricărei științe juridice, ea fiind apanajul filosofiei juridice. „Căci, preciza P. Negulescu, orice categorie de cercetări, oricât ar fi de mărginită, implică totdeauna o sumă de probleme generale, ce nu se mai pot dezlega cu mijloacele științei respective și pentru a căror dezlegare, cei ce se ocupă cu ele trebuie să se ridice mai sus și să pătrundă în domeniul speculațiilor filosofice”².

Dacă juriștii, reflectând asupra domeniului lor „juridicește”, propun noțiuni generale ca izvor de drept, normă juridică, raport juridic, act juridic, fapt juridic, subiect de drept, aplicarea dreptului, legalitate etc., filosofii elaborează diferite modele explicative tipice filosofării, propunând noțiuni de maximă generalitate, ca *normă*, *raport social*, *act*, *fapt*, *subiect*, *esență*, *fenomen*, *sistem*, *structură*, *principiu*, *cauză*, *efect* etc. – toate acestea ținând de o ramură sau alta a filosofiei. Pe filosofi nu-i interesează analiza înfățișărilor concrete, variabile ale dreptului, ci generalitatea lui, în timp ce pe juriști îi interesează tocmai înfățișarea lui concretă, determinată, desigur, prin prisma unei perspective generale asupra lui. De aceea, filosofia juridică este filosofia însăși aplicată și asupra dreptului. În acest sens, se exprima deosebit de sugestiv H. Kelsen: „Filosofia juridică meditează asupra conceptului de Drept, asupra celui de Justiție, de care nu se interesează nici o știință juridică particulară, deși, paradoxal, fundamentele acestora îl au ca unic temei”³.

În această ordine de idei, e ușor de înțeles că, dacă științele juridice procedează într-o primă instanță la examinarea categorială a dreptului, examinarea lui conceptuală profundă, în ultimă instanță este realizată însă de filosofie, pe motiv că științele juridice au ca obiect de cercetare fenomenul dreptului („ceea ce reprezintă dreptul și nu ceea ce este dreptul”), în timp ce după H. Kelsen, „filosofia juridică meditează asupra conceptului de Drept”. Cum, pe bună dreptate, remarcă filosofii români ai dreptului Gheorghe Mihai și Radu Motica, „Filosofia juridică este concepția globală asupra dreptului, metajuridică, dezvăluind rațiunea de a fi a dreptului în ordinea universalului, temeiurile categoriilor și principiilor juridice”⁴. „În acest sens, susțin cei doi autori, filosofia juridică ar fi o proiecție conceptualizată și mereu conceptualizantă asupra dreptului, cu știința sa cu tot, pentru a-i dezvălui rațiunile participării lui la universalitatea ființei în devenire, temeiul situării lui în lume, măsura în care el se adevărește ca fiind pentru ființa umană și în care ființa umană își găsește îndreptățirea de a avea și a fi”⁵.

¹ Giorgio del Vecchio, *op. cit.*, p. 27-28.

² Negulescu, P.P. *Problematica ontologică*. În: Scrieri inedite, vol. III. București: Ed. Academiei, 1972, p. 326-327.

³ *Apud* Mihai, Gh.; Motica, R. *Fundamentele dreptului. Teoria și filosofia dreptului*. București: Ed. All, 1997, p. 204, 207.

⁴ *Ibidem*, p. 56.

⁵ *Ibidem*, p. 15.

Totodată, în opinia filosoful rus al dreptului Vladik Nerseseanț, tematica juridică este studiată de întreaga știință juridică, al cărei obiect este dreptul pozitiv. În această ordine de idei, pentru disciplinele juridice tradiționale (de la teoria generală a dreptului și până la disciplinele ramurale), caracterul oficial al dreptului pozitiv devine o autoritate supremă în rezolvarea problemei ce reprezintă dreptul într-o societate dată și, totodată, la un anumit moment concret¹. Nimeni nu pune la îndoială importanța și necesitatea studierii dreptului pozitiv (prelucrarea prin intermediul metodelor juridico-analitice a materialului normativ, comentariile lui, clasificarea și sistematizarea lui, elaborarea problemelor legislației și a aplicării ei, a tehnicii juridice etc.). Dar, în afara sferei acestui studiu rămân un șir de probleme, despre care am vorbit anterior, ce intră în sfera obiectului de studiu al filosofiei juridice.

Chiar și cele mai simple reflecții asupra dreptului pozitiv provoacă un șir de întrebări, răspunsurile la care necesită o ieșire din limitele dreptului pozitiv și a concepției juridice pozitiviste: De ce anume aceste norme și nu altele au fost implementate și sunt date de către legiutor în calitate de drept pozitiv? De ce depinde aplicarea unei reguli de conduită în calitate de normă juridică – numai de poziția și voința legiutorului sau există anumite baze obiective ale elaborării legilor ce nu depind de voința și poziția legiutorului? Care este corelația dintre drept și alte norme sociale? De ce anume normele juridice și nu normele morale sau cele religioase asigură posibilitatea coercibilității? În ce constă valoarea dreptului? Este echitabil dreptul și în ce constă echitatea lui? Orice lege reprezintă dreptul sau este posibilă existența unor legi îndreptate împotriva lui, reprezentând bunul-plac sub formă de lege? Care sunt premisele și condițiile pentru dominația dreptului, care este calea spre legea de drept?

După V. Nerseseanț, problema deosebirii și a corelației dintre drept și lege, care are o însemnătate primordială pentru orice tratare teoretică asupra conceperii dreptului, trebuie să devină un domeniu de studiu al filosofiei juridice². În această ordine de idei, putem spune că obiectul de studiu al filosofiei juridice este dreptul în contextul deosebirii și corelației lui cu legea.

Astfel, vom putea crea o atitudine științifică față de drept cu scopul de a depăși, în mod radical, prejudecățile pozitiviste și legiste care încă domină, din păcate, în mediul juriștilor, deoarece unii dintre ei consideră legea mai presus ca dreptul.

Dorind să-i contureze problematica, Del Vecchio arată, în celebra sa lucrare, *Lecții de filosofie juridică*, că această disciplină științifică își orientează cercetările în trei domenii:

1. *În plan logic*, investigând dreptul din perspectiva logicii, adică examinând elementele esențiale comune tuturor sistemelor juridice trecând peste particularitățile acestor sisteme și urmărind conceptul universal al dreptului³.

Domeniul în cauză presupune cercetările ce țin de raportul dintre drept și morală, cele care țin de momentele constitutive ale dreptului (subiectiv și obiectiv), noțiunea de coercibilitate, conceptul subiectului de drept, raport juridic etc.

¹ Нерсисянц, В.С. *Философия права*. Москва: Изд-во Инфра-М, 1997, с. 7.

² Нерсисянц, В.С. *Различение и соотношение права и закона как междисциплинарная проблема*. В: Вопросы философии права. Москва, 1973, с. 39-44; *Право и закон*, Москва: Изд-во Наука, 1983.

³ Giorgio del Vecchio, *op. cit.*, p. 28.

2. În plan fenomenologic, pornind de la faptul că „dreptul pozitiv nu e produsul unor cauze speciale și excepționale, ci este un fenomen comun tuturor popoarelor în toate timpurile, cu alte cuvinte, este un produs necesar al naturii umane”¹.

Dreptul pozitiv nu este produsul unor cauze speciale și excepționale, ci reprezintă un fenomen comun pentru toate popoarele din toate timpurile, de aceea, există necesitatea de a extinde cercetările până la conceperea dreptului ca fenomen universal uman. Pentru aceasta este nevoie de a studia istoria juridică a întregii umanități în mod atotcuprinzător. Astfel, vom dovedi identitatea fundamentală a naturii umane, în care dreptul își are rădăcinile sale.

3. În plan deontologic², evidențiind faptul că juristul practician nu se poate limita la propria-i înțelegere și interpretare a normelor pozitive, fără a-și pune întrebarea dacă există și altele mai bune, dar trebuie mers mai departe și mai adânc decât această activitate specifică juristului practician, în sensul de a cerceta și de a judeca valoarea justiției, adică de a stabili dreptul care ar trebui să fie. Or, științele juridice, prin natura lor, se mărginesc să explice un sistem juridic existent (ceea ce este), îl respectă cu strictețe, fără a-i pune în discuție temeiurile. Sarcina filosofiei juridice constă în cercetarea tocmai a „ceea ce ar trebui să fie” în drept, în comparație cu „ceea ce este”, opunând astfel un ideal de drept unei realități juridice concrete.

Aceste trei domenii de cercetare ale filosofiei juridice, deși distincte, sunt totuși conexe între ele. Astfel, Del Vecchio a ajuns la concluzia că „*Filosofia juridică este disciplina care definește dreptul în universalitatea sa logică, cercetează originile și caracterele generale ale dezvoltării sale istorice și îl prețuiește după idealul de justiție afirmat de rațiunea pură*”³.

Cu alte cuvinte, considerând dreptul în esența lui universală și în planul modului imperativ, filosofia juridică începe acolo unde se sfârșește știința dreptului, căreia, de altfel, îi oferă temeiurile și noțiunile fundamentale. Filosofia juridică, fiind meditație asupra ideii de drept, ea sintetizează, unește în mod logic toate datele particulare ale jurisprudenței. Regăsim astfel și aici raportul dintre filosofie și știință în sensul întregirii lor reciproce: știința dreptului are nevoie de filosofia juridică pentru a-și extrage din ea metodele și principiile; la rândul său, filosofia juridică trebuie să ia în considerare elementele de bază ale științei juridice care, prin intermediul jurisprudenței, îi oferă posibilitatea să-și constituie, să verifice și să aplice propriile sale principii.

Pentru a fi înțelese în mod științific, normele dreptului pozitiv trebuie raportate la principii, adică la legitățile similare din celelalte științe. Aceste principii nu se află la nivelul științei juridice, ci la un nivel mai înalt de teoretizare și anume la nivelul filosofiei juridice. În aceste condiții, avem de-a face, pe de o parte, cu activitatea extrem de complexă a interpretării dreptului pozitiv, iar, pe de altă parte, cu metodologia generală oferită de filosofia juridică, ce procedează la filtrarea și sintetizarea punctelor de vedere doctrinare în raport cu idealurile pe care și le făuresc despre drept oamenii dintr-un spațiu social și într-un timp istoric. Din aceasta decurge, în opinia unor autori, „rostul filosofiei juridice ca fiind acela de

¹ *Idem.*

² Din gr. deontos – „ceea ce se cade”, „datorie” și logos – „știință”.

³ Giorgio del Vecchio, *op. cit.*, p. 30.

a cerceta în adâncime principiile, de a controla generalizările și de a încerca o unificare a întregii științe juridice”¹.

Din această perspectivă, filosofia juridică este cea care formulează primele principii ale dreptului, concepute de rațiune și întemeiate pe natura umană, considerată în ea însăși și în raporturile sale cu ordinea universală a lucrurilor (H. Ahrens).

Referitor la registrul problematic din perimetrul filosofiei juridice, unii autori consideră că explicarea dreptului ar trebui să se axeze în principal pe răspunsul la întrebările: Ce este dreptul?, Care îi sunt izvoarele? Ce urmărește el? Gh. Mihai și R. Motica consideră că „în fond, filosofia juridică ar avea de rezolvat trei probleme vitale pentru (...) teoriile din cuprinsul celorlalte științe și practici juridice:

a) care sunt condițiile de justificare a dreptului – problemă ce deschide calea axiologiei juridice; b) care sunt condițiile de valabilitate a categoriilor juridice – problemă ce deschide calea epistemologiei juridice;

c) care sunt condițiile de adevărire a omului prin dreptul pozitiv – problemă ce deschide calea antropologiei juridice”².

Filosofia juridică a fost reprezentată de-a lungul devenirii ei, fie de către filosofi precum Aristotel, Toma D'Aquino, Thomas Hobbes, John Locke, Gottfried Leibniz, Immanuel Kant, Georg Hegel, Edmund Husserl etc. (în România: Simion Bărnuțiu, Vasile Conta, Dimitrie Guști, Petre Andrei etc.), fie de către juriști-filosofi ca Hugo Grotius, Ch. Montesquieu, Hans Kelsen, Gustav Fechner, Leon Duguit, Del Vecchio etc. (la români: Mircea Djuvara, Eugeniu Speranția, Traian Ionașcu, Octavian Ionescu, Petre Pandrea etc.).

Marii creatori de sisteme filosofice au conștientizat faptul că ideile despre drept trebuie să ocupe un loc important în opera lor. Într-adevăr, nu putem înțelege marile sisteme filosofice dacă neglijăm elementele filosofiei juridice din interiorul lor, căci aceasta oferă posibilitatea descifrării raporturilor dintre oameni, dintre om și societate, dintre morală și drept etc. Prin aceasta se explică faptul că filosofia juridică este mai veche decât știința dreptului.

De asemenea, toți marii juriști-filosofi, atât cei din trecut, cât și cei de azi, au înțeles că, pentru a-și cristaliza și decanta concepția generală despre drept, pe parcursul dezvoltării gândirii și doctrinei lor, sunt indispensabile luările de poziție filosofice.

Filosofia juridică exercită o funcție practică (propune și pregătește recunoașterea pozitivă a idealului juridic), ea făcând, de altfel, parte, alături de etică, din ceea ce este cunoscut sub numele de „filosofie practică” (Kant, Wundt, Croce).

În toate timpurile filosofia juridică a îndeplinit o atare funcție, de aceea, momentele importante ale ei sunt legate de toate marile evenimente politice ale umanității. Spre exemplu, revoluțiile engleză (din sec. al XVII-lea), americană (din 1774-1776) și franceză (din 1789-1794) au fost precedate și însoțite de scrieri filosofico-juridice.

Așadar, din perspectivă filosofică, s-au conturat de-a lungul timpului următoarele tendințe de a defini esența și problematica dreptului:

– *tendința justificativă*, conform căreia sistemul dreptului trebuie să fie înțeles și cunoscut în temeiurile sale, temeiuri ce necesită a fi justificate. Astfel, după cum am remarcat

¹ Mihai, Gh.; Motica, R., *op. cit.*, p. 138.

² *Ibidem*, p. 208.

anterior, Hegel consideră că sistemul dreptului exprimă domeniul libertății înfăptuite, iar obiectul dreptului îl formează ideea de drept, conceptul de drept și realitatea acestuia. În măsura în care putem justifica această realizare înseamnă că înțelegem și cunoaștem ideea respectivului sistem de drept, deci rațiunea sa de a fi;

– *tendința antropologică*, adică acea perspectivă ce pune accentul pe înțelegerea și definirea dreptului în corelație cu natura umană (Del Vecchio);

– *tendința finalistă*, care se interoghează îndeosebi cu privire la fundamentele finalității legislației, adică trebuie să supună reflecției sistematice idealurile, scopurile și valorile pe care și în funcție de care se clădesc sistemele de drept. Acest studiu este absolut necesar, mai ales, pentru juriștii practicieni, cercetare ce le va oferi posibilitatea de a distinge în mod corect dreptul de morală, de sociologie, de celelalte științe sociale (Villey, Nozick, Rawls, Speranția, Craiovan etc.).

2. Relația dintre filosofia juridică și alte științe juridice

Cu toate că filosofia juridică are o istorie bogată și veche, totuși termenul „filosofia juridică” a apărut destul de târziu, la sfârșitul sec. al XVIII-lea. Până atunci, începând cu Antichitatea, problematica în cauză era elaborată, la început, în calitate de fragmente și aspecte ale unor probleme mai globale, iar apoi, în calitate de obiect de studiu independent, mai ales, ca învățătură despre dreptul natural (în limitele jurisprudenței, învățăturii politice, teologiei etc.).

Inițial, termenul „filosofia juridică” apare în știința juridică. Autorul lui este juristul german Gustav Hugo. Termenul în cauză a fost utilizat de el în scopul de a determina „filosofia dreptului pozitiv” pe care și-a propus să o elaboreze ca o „parte filosofică a învățăturii despre drept”.

Conform concepției lui G. Hugo, jurisprudența trebuia să fie compusă din trei părți: dogmatica juridică, filosofia juridică (filosofia dreptului pozitiv) și istoria dreptului. *Dogmatica juridică* trebuia să se ocupe de dreptul ce există (dreptul pozitiv) și pentru ea era suficient de a obține niște cunoștințe empirice. Iar *filosofia juridică* și *istoria dreptului* trebuiau să reprezinte baza rațională a cunoașterii științifice a dreptului.

O răspândire mai largă a termenului „filosofia dreptului” s-a produs odată cu publicarea lucrării lui G. Hegel *Filosofia dreptului*, în anul 1820. În conformitate cu concepția lui Hegel, filosofia juridică reprezintă o disciplină filosofică (nu juridică, ca la Hugo). Totodată, știința juridică este caracterizată de el ca o știință istorică. De aceea, susține Hegel, adevărata învățătură despre drept este întruchipată de filosofia dreptului, care este o parte a filosofiei și are ca obiect de studiu, după cum am remarcat mai sus, ideea dreptului – noțiunea de drept și realizarea lui.

Așadar, de la Hugo și Hegel pornesc cele două modalități de determinare a obiectului filosofiei juridice în calitate de disciplină juridică sau filosofică ce s-au dezvoltat ulterior, în sec. XIX-XX.

După cum remarcă, pe bună dreptate, V. Nerseseanț, când este vorba despre apartenența la jurisprudența sau la filosofia juridică a unor sau altor probleme, se are în vedere

deosebirea conceptuală dintre abordarea juridică sau filosofică cu privire la problema fundamentală – ce este dreptul?¹.

În procesul studierii și căutării adevărului ce ține de fenomenul dreptului, filosofia juridică și jurisprudența depășesc adeseori limitele frontierelor lor de bază. În filosofia juridică, ca disciplină filosofică deosebită, atenția cercetătorilor este îndreptată spre aspectul filosofic, spre demonstrarea posibilităților cognitive și a potențialului euristic al unei anumite concepții filosofice dintr-o sferă particulară a dreptului. O importanță mare este acordată concretizării conținutului concepției în cauză referitor la particularitățile obiectului ce ține de drept, înțelegerea, explicarea și valorificarea în limba noțiunilor a teoriei date, în spiritul metodologiei și axiologiei ei. În concepțiile filosofiei juridice, elaborate de pe pozițiile jurisprudenței, ca regulă generală, domină motivele legate de drept. Profilul filosofic, în acest caz, nu este influențat de filosofie, ci este determinat de necesitățile sferelor fenomenului dreptului. De aici și interesul preferențial pentru astfel de probleme precum sensul, locul și însemnătatea dreptului și jurisprudenței în contextul concepției filosofice despre lume, în sistemul învățaturii filosofice despre lume și om, despre diverse forme și norme ale vieții sociale, despre căile și metodele cunoașterii, despre sistemul valorilor și ierarhia lor etc.

În virtutea faptului că problemele fundamentale ale științelor juridice sunt studiate de *Teoria generală a dreptului* (în continuare TGD), este absolut necesar de precizat raportul dintre disciplina în cauză și filosofia juridică. TGD constituie știința juridică despre fenomenul dreptului care cercetează structurile, funcțiile, mecanismele sistemelor de drept. Însă fenomenul juridic (dreptul obiectiv, dreptul subiectiv, raporturile juridice, cauzalitatea și determinismul în drept, conștiința juridică etc.) reprezintă o parte componentă a realității sociale, o parte a existenței în general. Este evident că explicarea esenței dreptului nu poate fi efectuată fără aplicarea cunoștințelor filosofice, deoarece fenomenul juridic se află într-o perpetuă dezvoltare, schimbare și transformare, posedă conținut și formă, se desfășoară în spațiu și timp. Totodată, conform „ordinii necesare la care participă normativ, persoana în drept acționează cu scop, aflată într-un orizont de valori etc. Fără a studia în orizontul filosofiei, TGD valorifică din plin, inevitabil, o concepție filosofică sau alta, o ontologie, o gnoseologie, o antropologie, o axiologie, o praxiologie, o etică”².

După cum remarcă Gh. Mihai și R. Motica, „TGD conține un sistem noțional coerent, un limbaj propriu, care exprimă în termeni definiți, fundamentali pentru celelalte științe juridice, ceea ce este general și necesar întregimii normative juridice”³. Totodată, există și unele probleme forte ale Dreptului ce depășesc competența TGD. Printre ele pot fi menționate: „idealul justiției, justul, echitatea, libertatea: ele constituind fundamentele, substanța, ființa ca ființă a Dreptului ca atare. Dreptul pozitiv este just în măsura în care respectă principiile universale, transnaționale, în contexte spațio-temporale și omenești circumscrise istoricește și nu este just în măsura în care se abate de la ele sau le sfidează explicit sau implicit”⁴.

După cum afirmă filosoful moldovean Efim Mohorea, studiul dreptului din perspectivă filosofică ne oferă posibilitatea de a ieși din fenomenalitate, din particular (spre exemplu,

¹ Нерсисянц, В.С. *Философия права*, *op. cit.*, p. 14.

² Mihai, Gh.; Motica, R., *op. cit.*, p. 138.

³ *Ibidem*, p. 149.

⁴ *Ibidem*, p. 15.

normă juridică, fapt juridic, ordine de drept, responsabilitate juridică) aspecte de care se ocupă TGD, și de a intra în esențialitate, general (spre exemplu, normă socială, fapt uman, ordine socială, responsabilitate civică)¹.

Toate cunoștințele derivă din spiritul omenesc, care este unitar și produce între ele o legătură intimă. Știința umană constituie deci o unitate: are un caracter organic și sistematic. Este oportun totuși a defini hotarele diferitelor științe, pentru lămurirea conceptelor și funcțiilor respective și pentru a cunoaște diversele izvoare la care se poate recurge pentru integrarea fiecărei materii.

Noi am remarcat anterior o foarte strânsă legătură între filosofia juridică și jurisprudență.

În opinia juristului român Gabriela Pohoată, Filosofia dreptului este acea parte a filosofiei care privește dreptul. Filosofia este însă studiul universalului, dar, în măsura în care filosofia are ca obiect dreptul, în aceeași măsură dreptul este studiat în esența sa universală. Dacă studiul dreptului în ceea ce el are universal constituie obiectul Filosofiei dreptului, trebuie să observăm însă că dreptul se poate studia și în caracterele sale particulare: în acest caz el formează obiectul științei juridice sau jurisprudența în sens strict. Diferența între știința și Filosofia dreptului constă anume în modul în care una și cealaltă consideră dreptul: prima în natura lui particulară, a doua în esența lui universală. Este clar că nicio știință juridică specială nu poate să ne spună ce este dreptul în universal, ci poate numai să ne spună ce este dreptul la un anumit popor, într-un anumit moment. Definiția dreptului în general e o cercetare care transcende competența oricărei științe juridice în parte; ea este însă cel dintâi țel al Filosofiei dreptului. Ea cercetează ceea ce trebuie sau ceea ce ar trebui să fie în drept, în opoziție cu ceea ce este, opunând un adevăr ideal unei realități empirice².

Prin urmare, filosofia juridică, care consideră dreptul în esența lui universală începe acolo unde sfârșește știința dreptului pozitiv, căruia ea îi dă rațiunile și noțiunile sale fundamentale, începând cu însuși conceptul dreptului. Ea sintetizează, unește în mod logic toate datele particulare ale jurisprudenței, schițează tabloul general al dezvoltării istorice a dreptului, care este studiată numai parțial de fiecare istorie a diferitelor sisteme juridice pozitive, caută să o explice în rațiunile ei generale și, pe lângă aceasta, să aprecieze mai mult dreptul pozitiv. Prin urmare, Filosofia juridică este independentă și autonomă față de jurisprudență, dar ea are totuși legături și raporturi necesare cu aceasta. Există o necesitate de completare reciprocă între ele, deoarece, așa cum jurisprudență are nevoie de filosofia juridică pentru a-și extrage din ea principiile sale directive, și filosofia juridică, la rândul său, trebuie să ia în considerare realitatea istorică, în contextul cărei se pot verifica și aplica aceste principii. Astfel, noțiunea logică generală a dreptului trebuie să fie confruntată cu fenomenele juridice particulare. Aceste fenomene trebuie să fie așezate din nou în planul evoluției juridice generale. Este necesar, de asemenea, să fie apreciate în funcție de gradul apropierii de principiul justiției absolute. Dar toate aceste operațiuni, proprii filosofiei, presupun, în mod evident, cunoașterea fenomenelor înseși, adică a dreptului pozitiv care este

¹ A se vedea Mohorea, E., *Философия права*, часть I. Учебное пособие для студентов юридических факультетов. Bălți: Presa Universitară Bălțeană, 2002, p. 12-15.

² A se vedea Pohoată, G. *Antologie de filosofie juridică*. București: Ed. Pro Universitaria, 2010.